

ЈУБИЛЕЈИ

Проф. др Бранислав КОВАЧЕВИЋ*

РИЈЕЧ НА СВЕЧАНОЈ АКАДЕМИЈИ ПОВОДОМ ПРОСЛАВЕ ПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА ЦРНЕ ГОРЕ

Поштовани даме и господо, уважене колеге, драги гости
Црна Гора има древну прошлост а младе институције које се њоме баве.

Вјечно инокосна, у борби за слободу и опстанак, она је успијевала да се одржи и одбрани.

Окружена великим и моћним империјама, угрожена њиховим интересима а понекад и непријатељством, раздирана домаћом неслогом, крвном осветом, превјеравањима, сеобама и издајама, Црна Гора је увијек опстајала, учвршћивала своје државне темеље, разрастала се и изграђивала државно биће и институције земаљске власти. Обновљајући изнова славу државе Војислављевића, Балшића и Црнојевића, нововјековна Црна Гора Петровића постепено се територијално ширила, ослобађајући из ропства оне крајеве који су раније припадали њеној дукљанско-зетској претходници, чије је изблијеђеле и потрте међе, у снажном визионарском заносу, далековидо препознао и обновио црногорски владика Василије Петровић Његош.

Иако је задуго била свјетионик слободе у балканском мраку, Црна Гора се, осим оружјем, витештвом и вјером свога народа, није могла као савремене јој државе бранити и институцијама науке и културе, јер није било ни услова ни државне моћи да их на вријеме заснује и развија. Међутим, упркос свим недаћама и та држава бројно малог али слободарског народа, иако покасно, дочекала је да јој се вријеме осмијехне, да обнови своју државност али и да изгради не само сопствене органе власти него и институције културе и науке. Међу њима, свакако, посебно мјесто припада *Историјском институту Црне Горе*, основаном 3. јула 1948. године на Цетињу под именом *Институт за проучавање*

* Аутор је директор Историјског института Црне Горе, и редовни професор на Филозофском факултету у Никшићу.

историје црногорског народа.

Ова свечаност је уприличена поводом његовог педесетогодишњег јубилеја, постојања и научног рада.

Оснивање *Историјског института Црне Горе* спада у најзначајније датуме црногорске културе и науке.

Он је у почетку био и знатно више него што му назив казује. У недостатку других научних установа, Институт је био заметак из којег су се, временом, развиле и друге научне институције, неке катедре Универзитета и Научно друштво Црне Горе као претеча Црногорске академије наука и умјетности.

У својој полувијековној повјесници Историјски институт је постигао значајне резултате, уобличио научну мисао о прошлости Црне Горе, ослањајући се на сачувано историографско наслеђе, али и изграђујући критичку историографску свијест и правац, упркос томе што је пролазио између Сциле политике и Харибде национализма, успио је да претраје и опстане. Он је од свога оснивања био и остао, све до данашњег дана, један од стубова не само црногорске науке него и државности. Држава је то напokon схватила.

Говорити о прошлости Црне Горе која је предмет историјске науке значи оживјети вјекове, изнова усталасати догађаје и збивања, народна страдања и погибије, подвиге појединаца и велике и судбоносне побједи, жалосне поразе и гладне године, слом и народа и државе и њихово поновно васкрснуће, и научно испитати оно појединачно што се стварно десило, сазнати зашто је то тако било и по којим законитостима се одвијало. То је задатак историје Црне Горе и црногорске историографије - то је, истовремено, и најпречи задатак Историјског института који он, уз све тешкоће, испуњава током 50 година.

Као што један неустрашиви син Црне Горе дефинише осим сопствене и судбину земље и народа:

"Ако тамо куд напријед немам
ни натраг се немам куд вратити",

тако и историја, као учитељица живота, указује на могућа изненађења и опасности које се могу ублажити и избјећи ослањајући се на сопствено историјско искуство.

Изучавајући објективни, дијалектички развитак Црне Горе и црногорског народа Историјски институт је за протеклих 50 година акумулирао огромна сазнања, обавио бројна истраживања у земљи и иностранству, сакупио велику архивску грађу, документа, тапије и изворе - обрадио их кроз научне пројекте и публиковао значајне монографије, студије и чланке.

Укупан рад на проучавању и обради историје Црне Горе конституисао је црногорску историографију, која је фактографски скоро увијек била тачна и провјерена а у закључцима све смјелија и самосвојнија. И код нас, као и уопште, историографија једним својим током води поријекло из мита, националних легенди, прича и епских пјесама, а другим из првих домаћих покушаја научног сагледавања сопствене прошлости. Оба ова тока садрже у себи историјско рационално језгро.

Неки рукавци црногорске историографије ни данас се нијесу ослободили легенди и романтичарског приказивања прошлости Црне Горе.

Мада *Regnum Sclavorum* односно *Љеџојис ѿоѿа Дукљанина* и други стари списи и анали (неки заувјек изгубљени) и многи разбацани фрагменти и трагови наше прошлости представљају незаобилазне изворе, сасвим оправдано се може рећи да је наш *Херодот, оѿац црногорске историографије - владика Василије Пејровић - Његош*, писац прве *Историје о Црној Гори* и господар проницљивог пророчког погледа који је у Црној Гори видео универзитет иако у његово вријеме није било ниједне државне школе. Слиједећи једну такву метафорику, не заборављајући ни историописца из гувернадурске куће Радоњића, такође можемо рећи да је, у том смислу, Петар I Петровић Његош црногорски *Тукидид*, који је, за оно вријеме, сачинио прво и у великој мјери критичко историографско дјело о догађајима из прошлости Црне Горе, а својим *посланицама*, као Мојсије, подучавао народ, упозоравао и преклињао, уз црногорску особеност свијести о "борби непрестаној". С друге стране, Петар I је подстакао касније историчаре да напишу значајне историје Црне Горе.

Владика Раде није написао историју своје земље и народа, али их јесте крунисао "Горским вијенцем", знајући да се народ који живи и ствара историју а бори за слободу и опстанак не може бранити само оружјем и историјом. Уздижући своју мисао на Ловћен, а овај претварајући у црногорски Олимп, Владика Раде је сачувао не само себе него и свој народ и државу од таштине над таштинама. С његове трпезе многи су узимали и уз њега духовно расли.

Наравно, не треба заборавити ни допринос страних аутора развоју црногорске историографије који су се, из ових или оних разлога, бавили прошлосћу Црне Горе још у XIX вијеку.

Црногорска историјска наука није имала услова да се брзо уздигне до праве науке нити да се слободно развија, а камоли да рачуна на одговарајуће научне установе. Њу нијесу детерменисале само државна немоћ и оскудица нити одсуство старије историографске традиције и континуитета наслеђа. Она је не само бивала (а дјелимично је и сада) уклијештена између империјалних тежњи великих сила према Црној Гори него и између империјалних тежњи сусједних државних историја и историографија (и не само њих) које су врло агресивно и на штету других успјеле да се конституишу у XIX вијеку а посљедице тога су и данас евидентне.

С друге стране, историјско језгро традиције и поезије, поготово монументално Његошево дјело, дуго се опирало критичкој историјској науци, од Илариона Руварца до наших дана.

Па ипак, већ у XIX вијеку описани су и мање-више критички оцијењени најзначајнији даљи и ближи догађаји и процеси црногорске историје, али и ранија повијест осим, у извјесној мјери, раног средњег вијека црногорске прошлости.

Црна Гора је касно почела да сакупља старе списе и документа из

своје историје. Многи рукописи и документа су неповратно нестали. Црногорска држава није увијек била свјесна значаја сакупљања архивске грађе и извора о Црној Гори по европским метрополама, као што су то радили други свјеснији и далековидији народи, без страха од сопствене прошлости. Али, Црна Гора памти себе и нема од чега да зазира нити да се плаши од истине о себи, па ни историјске.

Ни свјетовни историографи нијесу били сасвим слободни ни од државе, ни од владара а ни од цркве. Ипак, почеци црногорске историографије нијесу сасвим без критичког односа према изворима и чињеницама, јер су тада настала значајна историографска дјела заснована управо на аутентичној грађи и изворима.

Крајем XIX и почетком XX вијека и у црногорској историографији почиње се говорити о узрочности појава и процеса, критиковати митска свијест и романтичарско враћање култу прошлости. Романтизам је дао велики допринос црногорској историографији тежњом да се сакупи, открије и испита историјска грађа у разним архивима, али је својом некритичношћу нанио не малу штету.

Увођењем критичког метода црногорска историографија је кренула новим путем утврђивања објективне, реалне историјске истине, ослобађањем од конзервативизма и увођењем и других помоћних метода анализе историјских појава, догађаја и процеса.

Први Државни архив и библиотека у Црној Гори формиран су тек крајем XIX вијека, за владавине Николе I. Знамо да су црногорски господари, као живе институције, били први писци историја Црне Горе а онда и њихови први сарадници, државни секретари и чиновници. Отуда и назив дворска историографија.

Значајна историографска остварења и у Црној Гори и на југословенском простору настала су тек са доласком генерације школованих историчара крајем XIX и почетком XX вијека. Велики допринос изучавању Црне Горе и развоју историјске науке у њој имала је и црногорска периодика (Његошева Грлица, Орлић, Црногорац, Глас Црногорца, Црногорка, Зета, Нова Зета, Књижевни лист, Просвјета, Луча, Дан, Цетињски вјесник, Оногшт, Невесиње, као и часописи и новине у претходне двије Југославије). Од изузетног значаја је и долазак таквих ауторитета као што су Ровински, Богишић, Ердељановић, Цвијић и други странци и извањци, када је црногорска историјска наука добила не само значајна дјела него и велике узоре.

Али, тек је оснивањем *Историјског института Црне Горе* историјска наука у Црној Гори добила неопходну подршку и могућност поступне научне обраде и интердисциплинарне ширине и објективности у посматрању сопствене прошлости, њеном просуђивању, промишљању, систематизовању и ревалоризовању. Па ипак, ни дандас се историјска наука о Црној Гори није сасвим ослободила неких својих старих заблуда и илузија и, надам се, грешака које се понављају као истине.

Историјски институт је у свом дјеловању имао двије фазе развоја: почетну, која обухвата првих 10 година (1948-1958), када је његово сједиште било на Цетињу и другу (1958-1998), након пресељења Института

у Титоград, односно Подгорицу.

У првој фази развоја Институт, осим директора, није имао сопствени научни кадар, већ је своје програме реализовао преко спољних сарадника.

Послије пресељења у Титоград (1. јануара 1959), осим рада на проучавању историје црногорског народа и Црне Горе у цјелини, Институт добија задатак да развија научну сарадњу са одговарајућим институцијама и организацијама и да ради на усавршавању стручног кадра и стварању научног подмлатка.

У току посљедњих 40 година из Института је магистрирало 13, а докторирало 28 његових чланова. Готово сви су завршили специјализације у земљи и иностранству. Кадар створен у Институту дијелом је прешао у наставу, у Академију наука и друге институције из области науке, културе и образовања. Неки научни прегаоци, афирмисани у Институту постали су успјешни професори универзитета, академици, декани, ректори и предсједници ЦАНУ. Велики број њих добили су висока друштвена признања.

Сам Институт је одликован Орденом заслуга за народ са сребрним зрацима, а *Историјски записи* Орденом заслуга за народ са златном звијездом.

Преласком у Титоград са Институтом се интегрисао Архив за историју радничког покрета, који се до тада налазио при Централном комитету СКЦГ. Архив је као посебна организациона јединица дјеловао у саставу Института до краја 1992, када је припојен Државном архиву Црне Горе.

У другој фази свога развоја и научног рада Институт је приступио планском и организованом изучавању црногорске прошлости. Донесен је дугорични план научно-истраживачког рада, при чему је посебна пажња посвећена изучавању друге половине XIX вијека, периоду 1918-1941. и периоду НОБ-а (1941-1945).

Временом, оспособљен је кадар и за друга раздобља, тако да су данас "покривене" све области и сви периоди историје Црне Горе од средњег вијека до савремених дана. Међутим, због сталне флукуације кадрова, Институт никад није имао довољно стручњака, тако да је био оријентисан и на спољне сараднике.

Институт је реализовао преко 200 пројеката на око 65.000 страница. Више од три четвртине је објављено. Већина пројеката је из политичке историје, мада никада нијесу запостављани ни шири друштвено-економски односи, као ни привредна, правна и уопште културна историја.

Посебна пажња је била посвећена спољнополитичким, међународним односима, нарочито односима са Србијом и великим силама Русијом, Аустријом, Турском, Италијом, Француском, Енглеском и Њемачком у чему је била и суштина црногорске дипломатије, која је посебно обрађена.

У току је међународни макро-пројекат у четири књиге, од чега је једна књига већ објављена (Црногорско-руски односи 1711-1918).

Институт је објавио петнаестак зборника докумената, а у плану је

систематско објављивање извора за свеукупну историју Црне Горе.

Он је, такође, био ангажован на више општинских, међуопштинских, републичких, међурепубличких и савезних пројеката.

У сарадњи са Институтом реализовано је неколико десетина југословенских пројеката.

У протеклих 50 година Историјски институт Црне Горе се афирмисао као научна установа не само у Црној Гори и у претходној Југославији него и у свијету. Институт је сарађивао са свим сродним институцијама у Црној Гори и Југославији, а био је и члан Заједнице за изучавање новије и најновије историје Југославије. Истовремено је сарађивао са сродним институцијама у свијету, нарочито са Институтом за славистику и балканистику у Москви, затим са Институтом за славистику у Паризу, и другим. Преко разних међудржавних и стручних комисија остварена је сарадња са свим значајним европским земљама. Институт је то чинио организацијом научних скупова, округлих столова, међународних конгреса историчара и др.

Посљедњих 15 година основна научна активност Института одвија се преко два макро-пројекта који више значе дугорочну орјентацију Института: 1. Развитак друштва и државе у Црној Гори и 2. Црна Гора у међународним односима.

У оквиру њих је већ реализовано неколико десетина тема односно потпројекта.

Али, све до сада није завршена цјеловита интегрална историја Црне Горе, њеног историјског развитака. Разлози су познати - ваннаучни. Истина, Историјски институт је још прије 28 година био покретач и организатор рада на вишетомној *Историји Црне Горе*. На жалост, тај посао је прекинут и поред свих настојања није настављен. Тако данас Црна Гора спада у ријетке земље, које, упркос часним покушајима, немају написану своју цјеловиту историју.

Зато у посљедње вријеме нашу пажњу посебно заокупљују два пројекта који имају капитални значај не само за Институт већ и за културу Црне Горе у цјелини. То су завршетак вишетомне историје Црне Горе и Извори за историју Црне Горе.

Иако је историјска наука о Црној Гори и у Црној Гори настала много прије своје матичне установе, она по много чему данас не заостаје за историјама других држава и народа.

На овој свечаности нећемо детаљно ишчитавати *љейоџис* Института нити причати његову полувјековну историју нити набрајати све или најистакнутије историчаре из четири генерације које су се у њему и око њега формирале, нити говорити о историографским школама које су они заступали или су их сами својим радом и дјелом инаугурисали, ни о њиховим појединачним пројектима и књигама, о њиховим згодама и незгодама, о њима у причи и анегдоти. О њима говоре њихова дјела. Неких више, на жалост, нема - али данас су овдје сви заједно око *духовног огњишта* - Историјског института Црне Горе.

Тakoђе, нећемо детаљније говорити ни о финансирању, издавачкој дјелатности, организацији, програмима и пројектима. А нећемо ни о

посебним издањима нити о архивској грађи, нити засебно о Библиотеци са архивом Историјског института која је упркос неадекватном финансирању израсла у једну од богатих научних библиотека, али ни о Институтској просторној и техничкој опремљености. Данас нећемо да говоримо о проблемима ове установе.

Институт има много пријатеља и у земљи и у иностранству али, осим што их поздрављамо, нећемо говорити ни о њима.

Данас, чак, нећемо говорити издвојено ни о "*Зайисима*" и њиховом уреднику, чија је идеја у темељима Института, нити о огромној архивској грађи коју су објавили на скоро 9.500 страница; нити о њиховом природном наставку "*Историјским зайисима*" (једној од ријетких публикација која је прошле године обиљежила 70 година излажења), нити о њиховим уредницима, угледним историографима, о часопису који је окупљао и окупља велики број еминентних сарадника тако да спада међу најугледнија историографска гласила. Заиста, *Историјски зайиси* са преко 60.000 страна представљају "својеврсну историју Црне Горе".

Нећемо више говорити ни о развоју историографске мисли о Црној Гори нити о томе колико је и како она обрађивана и у ширим прегледима историја југословенских народа.

Данас је овдје искључиво ријеч о слављенику - *Историјском институту Црне Горе*, који овим јубилејом потврђује не само своје постојање и успјешан рад, научну и друштвену оправданост већ и велику улогу у ширењу научне мисли о Црној Гори и њеној прошлости. Уз све то иде и изузетан успјех у научноистраживачком раду, сакупљању и публиковању архивске грађе у зборницима докумената и периодици. Незаобилазно је не само истицање систематизовања црногорске прошлости, него и бављење истинама које се не односе само на Црну Гору већ и на шире балканско и европско подручје.

Може се посебно нагласити инсистирање на помјерању граница сазнања и изузетан допринос наших научних скупова и *Округлог стола*, као сталне трибине. Посебно истичемо стално усавршавање научног кадра и његово запажено учешће на научним скуповима у земљи и иностранству.

Не би било право посебно не поменути оне колеге који су руководили Институтотом, усмјеравали његов рад, одболовали његове проблеме, радовали се успјесима и колектива и појединаца. Зато с посебним поштовањем наводимо имена директора и вршилаца дужности директора Историјског института: др Ника Симова Мартиновића, др Јагоша Јовановића, др Андрију Лаиновића, др Димитрија Дима Вујовића, Славка Станишића, др Јована Р. Бојовића, (др Радоја Пајовића) и др Божићара Николића.

С пијететом се сјећамо наших заслужних чланова: др Ђока Пејовића, др Новице Ракочевића и др Ђура Вујовића а не заборављамо ни академике, универзитетске професоре, научне савјетнике који су радили у Историјском институту и друге сараднике.

Ово је прилика да се помене и *Друштво историчара Црне Горе* које нашу струку окупља широм Републике. Такође ово је и ријетка

прилика да се присјетимо наших бивших секретара, библиотекара, дактологафа - и тако свих оних знаних и незнаних и свега што је чинило и чини *Историски институт Црне Горе*.

Историски институт је, гледајући са ове 50-годишње дистанце, установа без које Црна Гора не може, нити он може опстати без Црне Горе.

Иако је превасходни задатак Историског института Црне Горе наука, историјска наука и критичко промишљање прошлости, независно од политике и политичких промјена, у овим критичним временима није посрнуо већ је остао на страни научне истине и достојанства историјске науке.

Институт је установа која се борила и увијек знала да сачува свој реноме, углед и професионалну част.

Даме и господо,

Данас је културни празник, *50-годишњица* оснивања, постојања и рада *Историског института Црне Горе*.

Хвала вам што сте се одазвали да заједнички обиљежимо овај за све нас и Црну Гору велики јубилеј.

На крају, желим да вас срдечно поздравим и захвалим што сте својим учешћем увеличали нашу свечаност, с надом да ћете почетком следећег вијека, чији праг само што нијесмо прекорачили, имати прилике да нам дођете у срећнијем времену, бољим условима за рад у Историском институту Црне Горе, у нашу заједничку кућу испред које би вас дочекала *биста* првог писца историје Црне Горе владике Василија Петровића - Његоша а у њој нове књиге, зборници докумената и, наравно, коначно довршена и публикована вишетомна *Историја Црне Горе*.

Хвала.

Branislav KOVAČEVIĆ

*THE SPEECH DELIVERED AT THE MEETING CELEBRATING
THE FIFTIETH ANNIVERSARY OF THE HISTORICAL INSTITUTE
OF MONTENEGRO*

Summary

The founding of the Historical Institute of Montenegro is one of the most significant events in the cultural and scientific life of Montenegro. Due to the lack of other scientific institutions, the Institute was a germ from which later on many other scientific institutions developed. Some of those are the departments of the University of Montenegro, or the Scientific Society of Montenegro, which in a way preceded the Montenegrin Academy of Science and Arts.

During the fifty years of its history, the Institute has achieved significant results. It has made a science out of the Montenegrin history, taking into account the preserved historical heritage, and forming the critical-historical consciousness and directions.